

- België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- LEBRUN, J., A. NOIRFALISE, P. HEINEMANN & C. VANDEN BERGHEN, 1949. Les associations végétales de Belgique. Bull. Soc. Roy. Bot. Belg. 82(1) : 105-207.
- MEIGEN, J.W. & H.L. WENIGER, 1819. Systematisches Verzeichniss der an den Ufern des Rheins, der Roer, der Maas, der Ourte, und in den angrenzenden Gegenden wild wachsenden und gebaut werdenden phanerogamischen Pflanzen. Köln; H. Rommerskirchen.
- MEIJDEN, R. VAN DER, E.J. WEEDA, F.A.C.B. ADEMA & G.J. DE JONCHEERE, 1983. Heukels/Van der Meijden, Flora van Nederland. 20e dr. Groningen; Wolters-Noordhoff.
- MEIJDEN, R. VAN DER & L. VANHECKE, 1986. Naamlijst van de flora van Nederland en België. Gorteria 13(5/6) : 87-170.
- MEUSEL, H., E. JÄGER & E. WEINERT, 1965. Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Karten. Jena; Gustav Fischer Verlag.
- OBERDORFER, E., 1978. Süddeutsche Pflanzengesellschaften. Teil II. 2., stark bearb. Aufl. Stuttgart; Gustav Fischer Verlag.
- OOSTSTROOM, S.J. VAN & TH. J. REICHGELT, 1954. Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland in 1953. De Levende Natuur 57(12): 234-239.
- ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1978. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora; Pteridofyten en Spermatofyten. Tekstgedeelte. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1979. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora; Pteridofyten en Spermatofyten, 2e ed. Meise; Nationale Plantentuin van België.
- SCHUILLING, R. & JAC. P. THUISSE, 1929. De St. Pietersberg. Handleiding bij de Aardrijkskundige Wandplaten van Nederland, door R. Schuiling en J.M. de Feyter, no. XXX. Groningen; Noordhoff.
- SCHUMACHER, W., 1977. Flora und Vegetation der Sötenicher Kalkmulde (Eifel). Decheniana, Beihefte 19: 1-215. Bonn.
- SCHWICKERATH, M., 1933. Die Vegetation der Kalktriften (Bromion-erecti-Verband) des nördlichen Westdeutschlands. Botanische Jahrbücher LXV (2/3): 212-252.
- SCHWICKERATH, M., 1944. Das Hohe Venn und seine Randgebiete. Vegetation, Boden und Landschaft. Jena; Verlag von Gustav Fischer.
- SLOFF, J.G., 1924. Alweer de St. Pietersberg. De Levende Natuur 29(6): 161-168.
- STIEPERAERE, H. & K. FRANSEN, 1982. Standaardlijst van de Belgische vaatplanten, met aanduiding van hun zeldzaamheid en socio-oecologische groep. Dumortiera 22: 1-41.
- STOTT, P.A., 1971. A Mesobrometum referable to the sub-association Mesobrometum seslerio polygaletosum Tüxen described for the Somme valley. Vegetatio 23(1-2): 61-70.
- TANGHE, M., 1975. Fytogeografie; commentaar bij de bladen 19A en 19B (Fytogeografie I en II) van de Atlas van België. Gent; Commissie voor de Nationale Atlas.
- VUYCK, L., 1916. Prodrômus Florae Batavae, ed. 2, 1(4). Monocotyledoneae. Groningen; M. de Waal.
- WEEDA, E.J., 1980. *Sesleria caerulea* (L.) Ard. In: J. MENNEMA, A.J., QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE. Atlas van de Nederlandse Flora 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Amsterdam; Kosmos: 186.
- WEEDA, E.J., 1985. *Bromus inermis* Leyss. In: J. MENNEMA, A.J., QUENÉ - BOTERENBROOD & C.L. PLATE. Atlas van de Nederlandse Flora 2. Zeldzame en vrij zeldzame planten. Utrecht; Bohn, Scheltema & Holkema: 88.
- WESTHOFF, V. & A.J. DEN HELD, 1975. Plantengemeenschappen in Nederland. 2e dr. Zutphen; Thieme.
- WESTHOFF, V., P.A. BAKKER, C.G. VAN LEEUWEN & E.E. VAN DER VOO, 1970. Wilde planten; flora en vegetatie in onze natuurgebieden. Dl. 1. 's-Graveland; Ver. tot Beh. v. Natuurmon.
- WEVER, A. DE, zonder jaar. Manuscript-aanteekeningen. Maastricht; Natuurhistorisch Museum Maastricht.
- WEVER, A. DE, 1913. Lijst van wildgroeende en eenige gekweekte planten in Z.-Limburg, III. Jaarb. Natuurhist. Gen. Limburg 1913: 43-115.
- WEVER, A. DE, 1932. De Zuid-limbursche flora, winst en verlies over 1922-1932 (vervolg). Natuurhist. Maandbl. 21(5): 68-69.
- WEVER, A. DE, 1938. Planten van den St. Pietersberg. In: D.C. VAN SCHAIK. De Sint Pietersberg. Maastricht; Leiter-Nypels: 187-257.
- WILLEMS, J.H. & F.G. BLANCKENBORG, 1975. Kalkgraslandvegetaties van de St. Pietersberg ten zuiden van Maastricht. Publ. Natuurhist. Gen. Limburg. Reeks XXV, afl. 1: 1-24.

Nogmaals hakhout, nogmaals een reactie

F.S. VAN WESTREENEN en PH. BOSSENBOEK
p/a Staatsbosbeheer, Postbus 103, 6040 AC Roermond.

In het Natuurhistorisch Maandblad 75(10)1986 publiceerde DE KROON een zeer interessant artikel over de vegetaties van de Zuidlimburgse hellingbossen in relatie tot het hakhoutbeheer (p. 162-192). Een groot aantal aspecten van het (voormalig) hakhoutbeheer worden onder de aandacht gebracht. Alleen al dit laatste geeft het artikel een zekere waarde: eindelijk weer eens de aandacht gericht op het begrip hakhout! Dat het Zuidlimburgse hakhout doorgaans letterlijk en figuurlijk in de schaduw staat is overigens wel begrijpelijk. Zowel het hakhoutbeheer zelf (vooral historische aspecten) als de gevolgen hiervan op het milieu zijn grotendeels nog onbekend. Een discussie over verleden-heden-toekomst is dan ook verre van eenvoudig. Het artikel van De Kroon biedt ons nu weer wat gespreksstof en geeft ons aanleiding tot het plaatsen van enkele opmerkingen.

Fundamenteel kan er waarschijnlijk vanuit worden gegaan dat wat in oud doorgesloten hakhout momenteel plaatsvindt, vergelijkbaar is met ontwikkelingen in andere levensgemeenschappen. Zo is de sterke toename

van grassen en boomsoorten in heide-terreinen en afgetakelde hoogveenrestanten, de toename van grassen in de ondergroei van bossen op de voedselarme gronden, de toename van soorten als Adelaarsvaren en braam

in veel (Zuidlimburgse) bossen, de toenemende dominantie van een soort als Gevinde kortsteel in kalkgraslanden, enz. enerzijds te zien als een gevolg van het wegvallen van een gedurende lange tijd consequent toegepaste beheersmethode, en kan anderzijds worden beschouwd als een gevolg (met een versterkend effect) van de toenemende atmosferische depositie (luchtverontreiniging). In dit verband is er sprake van een schokeffect: de kringloop van organische stof en mineralen stagneert zodanig dat een ophoping (vervuiling) in het systeem plaatsvindt. Hoewel De Kroon dit slechts veronderstelt (p. 184), mag er vanuit worden gegaan dat de decompositie-snelheid van het

strooisel sterk is afgenomen en een ophoping inderdaad plaatsvindt (zie bijv. het Vakbl.v.Biol. 66(20)1986; div. artikelen).

Uiteraard zou men in het natuurbeheer moeten trachten de voornoemde "stress-situatie" te doorbreken door de kringloop van organische stof en mineralen te herstellen. De vraag is hoe en op welk niveau? Veel ecosystemen functioneerden vooral omdat regelmatig uit het systeem materiaal werd afgevoerd (bijv. door plaggen, hooien, strooiselroof, beweiding, enz.). Meestal overtrof de afvoer de aanvoer of aanmaak van organische stof en/of mineralen, zodat er sprake was van een verschralling. In zo'n situatie was er beslist geen "natuurlijk evenwicht"¹.

De mate van de biomassaproductie hoeft geen beperkende factor te zijn voor een kringloopsysteem. De mate van de decompositie van biomassa is dat echter wel. Het wordt steeds duidelijker dat de decompositie-snelheid sterk wordt beïnvloed door o.a. luchtverontreiniging (met name door N-verbindingen) en zware metalen.

De aanvoer van stikstof uit de lucht vergroot de aanmaak van biomassa en verkleint tegelijkertijd de afbraak-snelheid daarvan. Zoals gezegd, het gevolg is een ophoping. De conclusie zou dus kunnen zijn dat door af te voeren uit een systeem de kringloop kan worden hersteld. Er dienen dan een tweetal zaken te gebeuren:

- a. een eenmalige afvoer van het tot nu toe opgehoopte materiaal,
- b. een periodieke afvoer om ophoping te voorkomen.

In het heidebeheer wordt deze methode reeds toegepast. Eenmalig wordt door (mechanisch) plaggen het opgehoopte materiaal afgevoerd. Daarna vindt door maaien en/of beweiden een periodieke afvoer en uitspoeling

plaats. Hierbij dient men wel te bedenken dat een en ander slechts mogelijk is bij gunstige economische omstandigheden (tegen de achtergrond van een andere doelstelling gold dit vroeger overigens ook!).

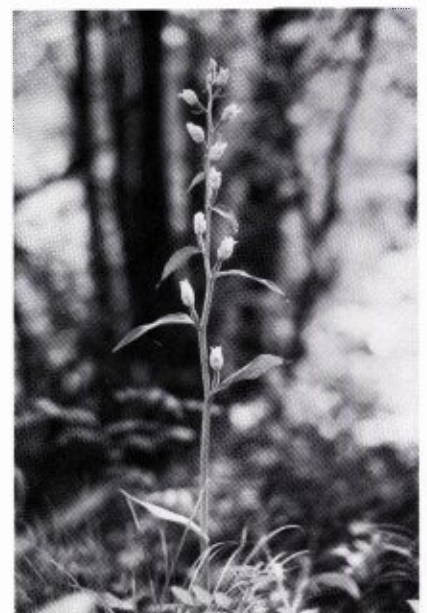
In het (hakhout)bos ligt de problematiek veel gecompliceerder.

De afvoer van opgehoopt materiaal (strooisel) valt tegenwoordig nauwelijks te realiseren. Een mechanische verwijdering is praktisch onmogelijk en werkzaamheden in handkracht zijn veel te duur. Desalniettemin zijn experimenten in deze richting zeker aan te bevelen. Vooralsnog resteert alleen een mogelijke periodieke verwijdering van de jaarlijkse aanvoer. Zowel de decompositiesnelheid als de uit- en afspoeling kan worden vergroot door bijvoorbeeld het (her)introduceren van een bosbeweiding. Overeenkomstig deze methode is een experiment gaande in het Gerendalsbos. Een andere methode is misschien het (her)introduceren van een hakhoutbeheer, maar daar komen we nog op terug. Hoe dan ook, zelfs bij een te verwachten afname van atmosferische N-verbindingen zal de bestaande ophoping hoogstwaarschijnlijk slechts langzaam kunnen afnemen door in een kringloopsysteem terug te keren. Hierbij speelt onder andere de factor licht een belangrijke rol (zie ook het artikel van De Kroon).

Hakhout of een ander bosbeheer? Vermoedelijk is het experiment in het Oombos tot nu toe mislukt omdat alleen een eenmalige kap van het oude doorgeschooten hakhout heeft plaatsgevonden. Van een echt hakhoutbeheer is (nog) geen sprake geweest. Hakhoutbeheer is misschien wel de meest intensieve vorm van bosbeheer en in tegenstelling tot De Kroon (p. 179) stellen we dat er vroeger veel arbeid werd besteed aan de verzorging van het hakhout. Ongewenste soorten werden bestreden, overwoekeraars zoals Bosrank, braam en Klimop werden kort en klein geslagen, periodiek werd het hakhout verjongd (aanplant), in de uitlopers van afgezette hakhoutstoven werd gedund, de kapcyclus varieerde per te hakken soort

(ook in gemengde beplantingen), enz. Als we er vanuit gaan dat de strooisel-ophoping in de proefvlakken van het Oombos over een nog niet zo'n lange tijd heeft plaatsgevonden, dan kunnen we veronderstellen dat het hakhout-experiment wel een succes zou zijn geworden bij een volledig uitgevoerd hakhoutbeheer. Vanwege de hoge beheerskosten kan een dergelijk beheer echter niet anders dan beperkt blijven tot een kleine oppervlakte. Desondanks kan dit uit oogpunt van soortenbehoud toch worden aanbevolen in combinatie met de aanbevelingen van De Kroon (p. 187).

Wat nu te doen met het resterende deel van het Oombos en andere overeenkomstige bosgebieden? Stel dat de factoren die leiden tot strooiselophoping in de toekomst gaan afnemen (een verwachting van een optimistisch milieubeleid), of stel dat dit niet gebeurt (voor de pessimisten onder ons), ten alle tijden zal de factor licht een zeer belangrijke rol spelen in het decompositieproces. We mogen aannemen dat de hoeveelheid licht in de bossen in de toekomst groter wordt. Na het beëindigen van het hakhoutbeheer, ongeveer vanaf de Tweede Wereldoorlog, heeft de verdergaande bosontwikkeling geleid tot een vrijwel volledige kronensluiting. Langzamer-

Bleek bosvogeltje (*Cephalanthera damasonium*), een echte hakhoutsoort? (foto: B.G. Graatsma).

¹) Daar waar wel sprake is van een natuurlijk evenwicht in een ecosysteem zijn de aan- en afvoer gelijk. Zo wordt bijvoorbeeld in het tropisch regenwoud weliswaar jaarlijks een enorme hoeveelheid biomassa gevormd, maar vindt er geen (langdurige) ophoping plaats. Anders gezegd, de "turn-over" in dit systeem is bijzonder groot.

hand beginnen delen van het oude (hakhout)bos in de zogenaamde vervalfase te geraken, dat wil zeggen er komen door (locale) sterfte meer open plekken in het bos. Op zulke plaatsen neemt de decompositiesnelheid toe, de ophoping vermindert en er kiemen vaak zeldzame soorten. Deze laatste weten zich helaas maar kortstondig te handhaven omdat een sterke mineralisatie direct leidt tot een ruderaal begroeiing en uiteindelijk weer een gesloten bos. Indien echter de open plaatsen in een bos door een beweidingsbeheer open gehouden kunnen worden gedurende een langere tijd, dan zou weer een kringloopsysteem kunnen ontstaan binnen een bosbegroeiing die wordt gekenmerkt door een grote verticale structuur en een mozaiekvormig vegetatiepatroon. Uiteraard kan men de vervalfase kunstmatig beïnvloeden (zeer kleinschalige kap) en kan afhankelijk van de vegetatie-ontwikkeling de beweidingintensiteit worden gereguleerd. Op grond van waarnemingen bij verscheidene open plekken in verschillende bossen zijn we ervan overtuigd dat een dergelijk beheer tot goede resultaten kan leiden. Nader onderzoek zal moeten aantonen dat de hakhoutsoorten zich zo inderdaad kunnen handhaven. (Zijn er overigens wel echte —specifieke— hakhoutsoorten, of vormde het hakhout niet meer dan een vervangend biotoop voor veel soorten?)

Hierbij willen we erop wijzen dat veel van de nu nog aanwezige bijzondere soorten juist voorkomen op plaatsen waar de mens in het verleden intensief allerlei activiteiten heeft ondernomen. In kapvlakten, bij kiezel-, mergel- en leemkuilen, rond ingangen van onderaardse kalksteengroeven, in graften, langs holle wegen, enz. valt steeds weer op dat dit de plaatsen zijn waar bijzondere soorten voorkomen. De dynamiek die eraan vooraf ging heeft kennelijk een belangrijke invloed op het verschijnen van bijzondere soorten. Het ligt voor de hand dat een dergelijk "gerommel" in het bos nog steeds een positief effect kan hebben voor zulke soorten. In dit kader zijn ook de activiteiten van (grotere) dieren van belang en sluit een vorm van bosbeweiding daarop aan. Tegelijkertijd

wordt zo ook een aansluiting gevonden met een meer natuurlijke situatie waarin het voorkomen van herbivoren eveneens een belangrijke functie vervult.

De principiële vraag luidt nu: wat willen we, een meer natuurlijke bosvegetatie met veel maar weliswaar verspreid voorkomende specifieke organismen, of de restauratie van een bosbeheer dat leidde tot het vrij massaal voorkomen van een aantal karakteristieke soorten? Het zal inmiddels duidelijk zijn wat onze voorkeur heeft.

Tot slot willen we nog de aandacht vestigen op een drietal zaken.

Allereerst een financiële kwestie. Kan men bij welke vorm van bosbeheer dan ook, maar vooral bij een hakhout-exploitatie, dit beheer gedurende een lange tijd garanderen als men let op de financiële gevolgen? Een echt volledig hakhoutbeheer zal in dit opzicht vermoedelijk alleen mogelijk zijn op een zeer geringe oppervlakte van de Zuidlimburgse bossen. Een eenmalige kap kan kortstondig resultaat opleveren, maar daarna zal zonder een structureel beheer de afname van organismen waarschijnlijk versneld gaan plaatsvinden (eventjes zullen de schaarse individuen van de nog resterende bijzondere soorten profiteren van het licht-schokeffect, daarna zullen ze verdwijnen door overwoekering van andere soorten). Voorzichtigheid is op haar plaats. Bij een forse ingreep zoals in het Oombos, waar veel arbeidsuren c.q. kosten zijn gemaakt, is een tussentijdse evaluatie zoals De Kroon die heeft verricht meer dan in één opzicht bijzonder waardevol.

Voor het tweede aandachtspunt komen we terug op de reeds vermelde toegenomen atmosferische depositie. Het is nog onvoldoende bekend in hoeverre milieuverontreiniging heeft geleid tot onomkeerbare processen in de bodem. Een toenemende verzuring (o.a. in relatie met aanwezige Al-verbindingen in de bodem) kan de wisselwerking tussen de bodem en de vegetatie drastisch verstoren. Op verscheidene plaatsen zijn al opmerkelijk lage pH-waarden waargenomen, zowel in grindrijke afzettingen en

Manneke-orchis (Orchis mascula): een "hakhout-soort" van kalkrijke zomen. (foto: B.G. Graatsma).

vuursteeneluvia als in lössleemgronden. Nu kan worden opgemerkt dat het hier gaat om locaties met een bodemtype dat van nature al wordt gekarakteriseerd door een geringe beschikbaarheid van nutriënten en een lage pH-waarde, maar juist daarom dient men alert te zijn vanwege het ermee gepaard gaande geringe bufferend vermogen van zulke locaties (de bovenranden van hellingen en de plateaugedeelten). Een grote reeks fysisch-chemische analyses van dergelijke plaatsen is zeker gewenst evenals een biologische inventarisatie van de mycoflora. Mede hieruit zal moeten blijken in hoeverre de verwachting dat bijzondere soorten kunnen uitbreiden of terugkeren een reële verwachting is.

Als derde en laatste aandachtspunt willen we met De Kroon de betekenis van historische achtergrondinformatie nog eens benadrukken. Meer inzicht in het voormalig bosbeheer is beslist wenselijk. Historische gegevens zijn er wel maar de toegankelijkheid van het materiaal is vaak nog een probleem. Met de toezegging dat één van ons enkele historische feiten eind '87 bij de redactie van het Maandblad ter publicatie zal aanbieden, willen we het hierbij laten.

De redactie gaf - in overleg met de auteurs van voorgaand artikel - het manuscript ter voorinzage aan de heer H. de Kroon. Samen met de heer J.H. Willems schreef hij bijgaande reactie:

Het beheer van hellingbossen in Zuid-Limburg: het één doen, het ander niet laten.

Het verdient aanbeveling de voormalige hakhoutbossen langs de Zuidlimburgse hellingen in de toekomst extensief te beheren door middel van beweiding en/of kleinschalige kap. Deze beheersvormen bieden gunstige perspectieven voor de bedreigde kruidlaag en zijn voor grote oppervlakten te verkiezen boven het dure hakhoutbeheer. Dit is de kern van de hiervoor gaande reactie van VAN WESTREENEN en BOSSENBOEK op een eerder artikel over dit onderwerp (DE KROON, *Natuurhist. Maandbl.* 75(10), 1986). Een uitvoerige en constructieve respons als bovenstaande is verheugend omdat de discussie over de toekomst van de bosreservaten nieuw leven wordt ingeblazen. Dit is van groot belang gezien de omvang en de urgentie van de bedreigingen. Met de reactie van VAN BUGGENUM (*Natuurhist. Maandbl.* 75(11), 1986) is het ook verheugend dat geleidelijk meer informatie over het traditionele hakhoutbeheer beschikbaar komt. De weinige woorden die hieraan in beide reacties gewijd worden doen vermoeden dat het om uiterst belangrijke gegevens gaat. Graag willen wij de discussie voortzetten en bij Van Westreenen en Bossenbroek enkele opmerkingen plaatsen. Genoemde auteurs leggen sterk de nadruk op de ophoping van strooisel onder de doorgeschoten hakhoutvegetaties. Wij vragen ons echter af of de toename van de strooisellaag zodanig is dat de voorjaarsflora hierdoor over grote oppervlakten wordt benadeeld. Bekend is dat de stofomzetting in kalkbodems goed is en dat de decompositiesnelheid afneemt als lichte achterwege blijft. De vraag is nu of deze afname zo groot is dat de jaarlijkse aanvoer van bladstrooisel de afbraakcapaciteit overtreft. De soms uitvoerige gegevens in de literatuur zijn moeilijk naar de Zuidlimburgse kalkbodems te vertalen, omdat het meeste onderzoek heeft plaatsgevonden in zure bodems met een trage afbraak.

Als er strooiselophoping plaatsvindt op de basische bodems van het doorgeschoten hakhout, dan lijkt dit eerder een lokaal dan een wijd verbreid verschijnsel te zijn. Voor de achteruitgang van de voorjaarsflora is de sterke toename van Klimop en andere bodembedekkende wintergroene soorten veel belangrijker, zoals eerder uitvoerig is uiteengezet (DE KROON 1986). Overigens is het waarschijnlijk dat de nutriëntenrijkdom van de bodem wel is toegenomen, mede onder invloed van atmosferische depositie. De nutriënten zijn gebonden aan humusdeeltjes en komen massaal vrij als er weer gekapt wordt.

Als alternatief voor het opnieuw in gebruik nemen als hakhout stellen Van Westreenen en Bossenbroek voor de bossen te beweiden, al dan niet in combinatie met kleinschalige kap. Zij "zijn ervan overtuigd dat een dergelijk beheer tot goede resultaten kan leiden". Het is zeker zo dat beheer gericht op een meer natuurlijke bosvegetatie **in principe** gunstige gevolgen moet hebben voor de bodemflora. Wij zijn dan ook doordrongen van de noodzaak hiermee ervaring op te doen (maar hierover later meer).

Een belangrijk probleem op zowel kapvlakten als open plaatsen in het bos is de woekering van Bosrank en nitrofiële kruiden als distels en brandnetels. Slechts een sterke afname van de nutriëntenbeschikbaarheid in de bodem kan deze effecten verminderen. Bij het voorgestelde beheer zal de nutriëntenafvoer te gering zijn om dit te bewerkstelligen. Gezien hun natuurlijke vraatafweer is het de vraag of deze ruderalen door beweiding sterk worden teruggedrukt. Verder is een nauwe omschrijving van de begrazingsdruk en de periode van beweiding noodzakelijk. Wintergroene schaduwsoorten moeten worden aangepakt maar de voorjaarsflora dient ontzien te worden. De natuurlijke verjonging van het bos mag niet in gevaar komen. De

resultaten van het beweidingsexperiment in het Gerendal wachten wij met spanning af.

Deze discussie toont nogmaals aan dat het ons aan oecologische kennis ontbreekt om nu een duidelijke keus te kunnen maken voor één bepaalde beheersvorm. De weinige experimenten die momenteel worden uitgevoerd zijn vermoedelijk nog te jong om hierover uitspraken te kunnen doen. Ze zijn echter onontbeerlijk om te komen tot gefundeerde maatregelen in de toekomst. Duidelijk is wel dat er **iets** moet gebeuren. Voortgaan op de huidige weg, de Zuidlimburgse bossen verder met rust laten, zal leiden tot een nog sterker achteruitgang van de waardevolle voorjaarsflora die binnen afzienbare tijd onherroepelijk zal zijn. Vooralsnog lijkt 'het één doen, het ander vooral niet laten' het parool. Van Westreenen en Bossenbroek stellen terecht dat hakhoutbeheer over grote oppervlakten onrealistisch is gezien de hoge kosten. Wij vragen ons af of bosbeweiding een reëler alternatief is voor het hele bosbezit. Een samenhangend beleid voor de Zuidlimburgse bosreservaten dient ontwikkeld te worden, waarbij verschillende beheersmaatregelen op uiteenlopende plaatsen een rol kunnen spelen. Hierbij zal ons inziens ook ruimte moeten zijn voor locaties waar de draad van het hakhoutbeheer weer wordt opgepakt. Staatsbosbeheer lijkt als grootste boscigenaar de aangewezen instantie om deze verschillende beheersvormen in het beleid te incorporeren. Actie is nu nodig, willen de de boscomplexen in de toekomst tenminste een deel van de biologische waarden behouden waarvoor ze indertijd zijn aangekocht.

H. DE KROON en J.H. WILLEMS,
p/a Botanisch Laboratorium,
Lange Nieuwstraat 106,
3512 PN Utrecht.